

1687

Kronens Mageskifter under Frederik 2.

Af

THOMAS B. BANG.

EFTER Statsomvæltningen i 1536 og den dermed følgende Inddragelse af Bispe- og Klostergodset kunde Kronen tælle omkring Halvdelen af Landets Bønder som sine Fæstere, et Antal, der forøgedes yderligere ved Inddragelsen af Selvejergodset i de 49 jyske Herreder, der havde deltaget i Klementsfejden. Imidlertid var dette Gods af en højst uensartet Beskaffenhed; gammelt Krongods, inddraget Bispe- og Klostergods og forbrudte Selvejergaarde laa strøet rundt mellem hinanden, og dertil kom endelig Domkapitlernes og Kirkers og Præsters Gaarde, over hvilke Kronen fik en delvis Ejendomsret. Samtidig var der sket en ejendommelig Forskydning i Krongodsets Fordeling over de enkelte Egne af Landet. Der, hvor dette hidtil havde været svagest repræsenteret, havde Kirken gennemgaaende været den store Godsejer, medens Kronen nu i de samme Egne ofte næsten blev Eneejer af alt Godset. I Ods Herred havde Bispegodset Dragsholms Tilliggende saaledes omfattet største Delen af Herredet, medens Kronen, som vi senere skal se, 1536 blev Ejer af omtrent tre Fjerdedele af Jordbrugene. Noget lignende var Tilfældet i Nordøstsjælland, hvor der fandtes forholdsvis lidt Adelsgoods, men hvor de rige Klostre Esrom, Æbelholt, Slangerup og Knardrup samt Roskildekapitlet indtil Reformationen synes at have haft det meste af Godset inde. Statsomvæltningen betød imidlertid mere end en stærk Forøgelse af Kronens Indtægter; da største Delen af Hovedlenene var paa Regnskab,

maatte deres Indehavere Aar efter Aar indsende specificerede Jordebøger over Fæsternes Afgifter og ofte tillige gøre omhyggelig Rede for Driften af Ladegaardene, men herved førtes Kronen naturligt ind paa at interessere sig langt mere end tidligere for Styrelsen af dens stærkt forøgede Gods. Med en beundringsværdig Energi og med en Dygtighed, der fuldt staar paa Højde med, hvad man samtidig udrettede i de nordtyske Territorier, hvor Udviklingen havde været en lignende, tog man ogsaa straks fat paa at indordne den kaotiske Mængde af Krongods i Lensvæsenets Rammer og ikke mindst at forskaffe sig overskuelige Jordebøger. I første Række gjaldt det imidlertid om at organisere Forholdet mellem Konge og Lensmand, og hermed gik, som det synes, største Delen af Kristian 3.s Tid. Da han døde, var dette Arbejde saa nogenlunde til Ende, og den Grund var lagt, hvorpaa hans Søn kunde bygge videre.

For en Natur som Frederik 2.s maatte det være en tiltalende og nærliggende Tanke at samle Krongodset i afrundede Komplekser, hvor Kongen uden nogens Indsigelse og Klage kunde „gøre og lade, som os synes bedst efter vor Behag og Vilje“. Mageskifterne maatte været Midlet hertil, og med en overordentlig Energi begyndte han straks fra sin Regeringstiltrædelse denne godssamlende Politik, med hvilken han vedblev næsten lige til sin Død. Allerede Samtiden havde klart Blik for den Udvikling, der her var foregaaet; samme Aar Kongen døde, skriver Josias Mercer saaledes i sine Dagbogsoptegnelser om Sjælland: „In qua maximam partem feudorum, praefecturas fere vocant, rex permutatione suas fecit, datis in Scania et Jutia aliis“¹. Her træffer vi endnu den rigtige Opfattelse, at det var Kongen, der havde været den drivende i Mageskiftepolitikken, men snart ændredes den derhen, at det var Adelen, der havde fremkaldt disse og benyttet dem til at bedrage Kronen paa det frygteligste. Allerede paa Kristian 4.s Tid fremsættes den Paastand, at Adelen „imod forskyldet og bar Gods, som de Aar efter anden har sat Skyld paa,

¹ Danske Magazin 6. R. I, 341.

synderlig naar de har i Sinde at mageskifte med Kronen, (har faaet) Kærnen af det allerbedste Kronens Gods, som stod for ringe og lidelig Skyld med drabelig Herlighed, som de derefter med stor Fordel har gjort sig nyttig; thi hver Lensmand har saalænge erklæret sig, sine Slægt og Venner til Vilje om slig Mageskifte, saa Kronen for godt og frugtbart Gods har faaet har forarmet Gods for høj Skyld, saa Bønderne derpaa ikke har kunnet udrede Landgilde og Tyng. — — — — Hvad Gods Adelen har bekommet til Mageskifte, har den forhøjet med Landgilde¹. Saaledes lød den nærmeste Eftertids Dom, og den holdt sig op til Midten af det 19. Aarhundrede. Endnu i 1854 udtaler Hammerich, at Kronens Gods „gerne ikke var nær saa udsuget som det, der gaves i Bytte; her var Bytte Betrag, efter det gamle Ord“². Allerede tidligere var dog enkelte Forskere blevet klar over det uholdbare i en saadan Paastand³. Betegnende nok er T. A. Becker vistnok den første, der (1839) paaviste, „at den Beskyldning mod Adelen, at den altid vandt ved Mageskifterne med Kronen, er urigtig, som saa mange andre Beskyldninger, man gør Datids Adel“⁴. Senere blev man opmærksom paa, at der forud for hvert Mageskifte gik en omhyggelig Besigtelse af det omhandlede Gods, og endelig i 1879 paaviste Kr. Erslev, at Kronen ved for en stor Del at bortskifte Gods, der hidtil havde givet liden eller ingen Indtægt, mod andet, der blev lagt under Regnskabslen og derved gav fuldt Udbytte, paa denne Maade tjente ved Mageskifterne⁵.

Kilderne til den følgende Fremstilling er i Følge Sagens Natur i første Række selve Mageskiftetbrevene, som de foreligger offentliggjort i „Kronens Skøder“. Hvorvidt samtlige Mageskifter fra Frederik 2.s Tid er kendt gennem denne Offentliggørelse, er vel ikke ganske sikkert, men da man

¹ Suhms Nye Saml. til den danske Historie I, 203.

² Danmark under Adelsvælden II, 115.

³ P. V. Jacobsen har med en Forsigtighed, der er betegnende for ham som Historiker, ikke givet nogen Vurdering af Mageskifterne i saa Henseende i sin Afhandling i Juridisk Tidsskrift XVIII (1831).

⁴ Orion II, 104.

⁵ Konge og Lensmand, 171 ff.

synes at have været meget omhyggelig med at indføre Brevene i Kancelliregistranterne, paa hvilke „Kronens Skøder“ væsentlig er bygget¹, er der al Grund til at tro, at vi her har saa godt som hele Stoffet bevaret. I Fremstillingen er kun taget Hensyn til hele Jordbrug (Gaarde, Halvgaarde og Bol), da det maa antages, at Erhvervelser og Afhændelser af disse maa være tilstrækkelig til at vise Hovedlinierne i Frederik 2.s Godspolitik. Derimod er der set bort fra Huse, Møller og mindre Jordstykker, ligesom ogsaa Kronens Rettighed i Kirkegaarde og jordegent Bøndegods er ladet ude af Betragtning. Endelig er de talrige Mageskifter mellem Kronen og de gejstlige Institutioner og mellem disse og Adelen forbigaaede. Klostrene var praktisk talt at betragte som kongelige Len, og vel beholdt Universitetet og Domkapitlerne en vis formel Selvstændighed, men deres økonomiske Administration var under stadigt Tilsyn fra Kronens Side, og vi træffer atter og atter (især i Frederik 2.s senere Aar) Eksempler paa, at Kongen bortskiftede Kapitelsgods til Adelige mod Gods, der blev lagt direkte under Kronen, for saa senere at udlægge Kapitlet Erstatning andetsteds². I de tabellariske Oversigter er disse Dobbeltmageskifter reducerede saaledes, at det til Adelen udlagte Kapitelsgods er udeladt, medens det Gods, Kronen udlagde som Erstatning til Kapitlet, er medregnet blandt det bortmageskiftede Krongods.

Hvor forskellige i Størrelse og Karakter end de enkelte Mageskifter var, saa var dog den Fremgangsmaade, man anvendte ved deres Indgaaelse, temmelig ens. Var man naaet til foreløbig Enighed om det Gods, man fra begge Sider ønskede at erhverve og afhænde, udnævnte Kongen nogle — i Almindelighed to — Mænd til paa Kronens Vegne at foretage en Besigtelse af Godset, ligne det og indsende

¹ Skønt der er bevaret flere Hundrede originale Mageskifter fra Frederik 2.s Tid, er der dog næppe noget af disse, der ikke er indført i Kancelliets Registre.

² Efter Frederik 2.s Død maatte man saaledes erstatte Aarhus, Viborg, Ribe og Lund Domkapitler henholdsvis 4, 1, 1 og 3 Gaarde, som Kongen havde bortskiftet til Adelen uden at have naaet før sin Død at give Kapitlerne Erstatning derfor (Kronens Skøder, 321 ff.).

klare Registre derover til Kancelliet¹; Adelsmanden har vistnok som oftest ladet sig repræsentere ved sin Foged eller selv overværet Vurderingen og Ligningen af Godset². Besigtelserne, af hvilke største Delen endnu er bevaret, giver et stærkt Indtryk af den Omhyggelighed, hvormed man gik frem ved Undersøgelsen. Naar Mageskiftet, som det oftest er Tilfældet, kun drejede sig om Fæstegods, lod man Bønderne „med oprakte Fingre“ eller „under deres Ed“³ give Oplysning om Gaardens Udsæd og Afgifter; undertiden sluttede sig hertil en Besigtelse i Ordets egentlige Forstand af det omhandlede Gods⁴. Vanskeligere blev Forholdene selvfølgelig, naar man ogsaa skulde vurdere Hoved- og Avlsgaarde; om de ofte indviklede Beregningsmaader, man i saa Tilfælde anvendte, maa det dog her være nok at henvise til de udførlige Anvisninger, Arent Berntsen giver⁵.

Det bekendteste af Frederik 2.s Mageskifter er utvivlsomt det, han 1560 sluttede med Herluf Trolle om Skovkloster og Hillerødsholm. Imidlertid er dette blot et Led — om end det betydeligste — i en hel Række af Mage-

¹ Af de 209 Besigtelser, om hvilke der findes Efterretning i Kancelliets Brevbøger 1576—79, var Antallet af Besigtelsesmænd i 15 Tilfælde 1, i 166 2, i 25 3, i 2 4 og endelig i 1 Tilfælde 6. Af de 76 forskellige Adelsmænd, der fik Ordre til at foretage Besigtelserne, var mindst 65 Lensmænd, Landsdommere eller paa anden Maade i Kronens Tjeneste.

² Saaledes befalede Kongen 1560 ¹⁰/₂ Gert Jensen og Fru Thale Ulfstand at overvære Besigtelsen af henholdsvis Asserbo og Stenolt, som de var i Færd med at mageskifte til Kronen (Kanc. Brevb.).

³ Aktstykker til Oplysning af Danmarks indre Forhold i ældre Tid II, 21; Besigtelser til Skøder og Mageskifter (i Rigsarkivet) 1575 ¹³/₆ (Arild Olsen).

⁴ Saaledes maatte i 1573 en Besigtelse gentages, fordi den var foretaget paa en Aarstid, da Ager og Eng næsten var ukendelige, saa de gode Mænd, der skulde besigte Godset, maatte nøjes med de Oplysninger, de kunde faa af Bønderne, hvorved Kronen skulde være blevet forurettet (Kanc. Brevb. 1573 ²⁵/₅).

⁵ III, 380 ff.

skifter, Kongen i de første Aar af sin Regeringstid foretog i den Hensigt at samle hele Nordøstsjælland til et stort Krongodskompleks, hvor han uhindret af adelige Godsejeres Privilegier kunde dyrke sin Hovedinteresse, Jagten. Tanken maa være opstaaet straks efter hans Tronbestigelse, og allerede i 1560 gjorde han de første Skridt for at bringe den til Udførelse. I Februar var han blevet enig med Gert Jensen Ulfstand og Fru Thale, Poul Laxmands Enke, om at de skulde afstaa ham deres Gaarde Asserbo og Stenolt, med Tilliggende i Try og Holbo Herreder mod Erstatning i Skaane; han befalede derfor 10. Febr. Ejler Hardenberg og andre gode Mænd, at de skulde besigte og ligne Godset og indsende deres Ligning til Kancelliet. I et samtidigt Brev meddeler han, at han vil anlægge en Vildtbane paa Halsnæs og deromkring, hvorfor Besigtelsen skulde gaa hurtigt for sig. 27. Marts fik derefter Herluf Trolle Befaling til at undersøge, hvad Gods Universitetet, Roskilde Domkapitel og Adelen havde i den Egn, Kongen agtede at mageskifte sig til ved Krogen og København. Han gav sig straks i Lag med Arbejdet, og i 3 Uger red hans Bud om og forhørte Bønderne, medens han selv rejste til Roskilde og undersøgte Kapitlets Godsforhold; i April kunde han sende Kongen den ønskede Liste over Kapitlets Gods og en foreløbig Liste over de Adelsmænd, som han vidste havde Gods i denne Egn¹. Efter Modtagelsen heraf sendte Kongen saa 7. Maj Breve til en Række Adelsmænd om, at han vilde mageskifte sig alt det Gods til, som Adelen og andre havde i Try og Holbo Herreder, hvorfor de skulde sende et klart Register over deres Gods her til Herluf Trolle, der samtidig fik Befaling til at sende det videre til Kongen.

De forberedende Arbejder var nu til Ende, og man kunde skride til Udstedelsen af selve Skøderne. Allerede i Juni og Juli Maaneder foretoges 6 store Mageskifter, ved hvilke Kronen erhvervede ikke mindre end 4 Hovedgaarde og omkring 200 Bøndergaarde. En Tid standsede nu Godshandlerne, men imidlertid lod Kongen sin Statholder paa

¹ Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Giøe I, 58 ff. Herluf Trolles Brev af ²⁵/₄ er dateret Roskilde.

Københavns Slot, Mogens Gyldenstjerne, udarbejde en Liste over det Gods i Try og Holbo Herreder, han endnu ikke havde tilskiftet sig. 29. Novbr. havde Statholderen den færdig og indsendte den med Specifikation af „Skovgods“ og „Slettebogods“ og med Undskyldning for, at den ikke var kommet før¹. Derefter lod Kongen sig udlægge alt Universitetets og Kapitlets Gods i Nordøstsjælland, og samtidig fortsattes uden Ophør Mageskifterne med Adelen. Syvaarskrigen standsede vel en Tid Godssamlingen; men efter Freden tog Kongen atter fat og erhvervede næsten alle de sidste Rester af Adelsgodset i Krogen (Kronborg), Frederiksborg og Københavns Len. Kun en enkelt Herregaard fik, uvist af hvilken Grund, Lov at blive liggende, nemlig Raarupgaard (nu Katrinebjerg) i Sengeløse Sogn, men det er dog næppe noget Tilfælde, at den ligger uden for det store Engdrag, der fra Værebros træ strækker sig mod Sydøst, og formentlig har dannet Grænsen for Kongens samlede Jagtrevier.

Ialt tilskiftede Frederik 2. sig fra Adelen i de tre omtalte Len (hvis Territorium falder sammen med det nuværende Frederiksborg Amt minus Horns Herred samt Sokkelund og Smørum Herreder) 5 Herregaarde og omtrent 350 Fæstegaarde (deraf 15 i Sokkelund og 40 i Smørum Herred), medens han kun bortskiftede 3 Gaarde (i Smørum Herred). Taget absolut er Tallet vel et Vidnesbyrd om, af hvor omfattende Karakter den hele Godssamling var, men i Forhold til Lenenes samlede Gaardantal er det dog mindre, end man paa Forhaand kunde vente. Da Frederik 2. døde, var Tallet paa Adelens Fæstegaarde i de tre Len næppe højere end 80, og da Jordbrugenes Antal snarere var over end under 2700², har Adelen ved Kongens Tronbestigelse næppe ejet mere end godt 15^{0/10}

¹ Indk. Breve til Danske Kancelli 1560 ^{20/11}. Et andet Brev fra Mogens Gyldenstjerne (af 1561 ^{4/2}) omtaler ligeledes „Gods her i Københavns og Krogen Len at magelægge“ (smst.).

² I Aaret 1651 var Tallet 2659 (Hist. Tidsskr. 6. R. II, 594), men har et Aarhundrede tidligere sikkert været en Del større, da mange Gaarde blev nedlagt til Fordel for Ladegaardsdriften og en Mængde Smaagaarde blev slaet sammen til større (Kanc. Brevb. 1570 ^{20/5}, 1577 ^{9/7}).

af samtlige Jordbrug i Nordøstsjælland. Dette lave Tal finder dog delvis sin Forklaring i den store Godsmængde, Roskilde Domkapitel¹ og forskellige Klostre havde været i Besiddelse af paa disse Egne, og som ligefrem ikke gav Plads til udstrakte Adelsgodser.

Det afsides liggende Ods Herred havde allerede Kristian 3. i sine senere Aar gjort til Genstand for en rationel Godssamlingspolitik. Fra gammel Tid havde Kronen haft en Del Gods her, og i 1536 var dette blevet stærkt forøget ved Inddragelsen af Dragsholm med dets rige Tilliggende. Yderligere Tilvækst fik Krongodset ved et Mageskifte af 5. Aug. 1540, hvorved Johan Friis mod Erstatning i Hagedstegaard afhændede sin Hovedgaard Egebjerggaard med tilliggende 16 Fæstegaarde. Endnu havde dog Adelen en Del Gods her, men i Sommeren 1554 fik Lensmanden paa Kalundborg Slot, Sten Rosensparre, Ordre til at udarbejde en Liste over de Adelige, der havde Gods i Herredet. I September indsendte han denne², og 29. Septbr. kunde Kongen erklære, at han agtede at tilmageskifte sig alt Adelens Arvegods i Ods Herred, hvorfor Sten Rosensparre og to andre sjællandske Adelsmænd fik Ordre til at forhandle med Ejerne af Godset. Kongens Fuldmægtige tog straks fat, og i det næste halvandet Aar fulgte nu 7 Mageskifter, hvorved Kronen erhvervede 43 af Adelens Fæstegaarde i Herredet. I Foraaret 1556 standsede imidlertid Mageskifterne, men 4 Aar senere optog Frederik 2. atter den af hans Fader begyndte Politik. Allerede i Løbet af to Aar havde han erhvervet 22 Gaarde og fortsatte lejlighedsvis lige til sin Død i samme Spor. Ialt tilskiftede Frederik 2. sig Atterup Hovedgaard og 57 Fæstegaarde her, og ved hans Død havde Adelen kun 11 Gaarde tilbage, hvilke Kristian 4. senere erhvervede³. At Kongernes Jagtinteresse har spillet en stor

¹ Fra dette erhvervede Kronen sig saaledes over 150 Gaarde (Kr. Sk. 1561 ²⁰/₄, 1563 ²⁷/₂).

² Indk. Breve til Danske Kancelli 1554 ²³/₉.

³ De her meddelte Tal giver tillige et lille Bidrag til Oplysning om Ejendomsfordelingen paa Reformationstiden. Da Kronen i Tiden 1540—1632 erhvervede ialt 127 Fæstegaarde i Herredet og dette udgjorde Adelens samlede Godsmængde her før 1540, maa denne paa Greve-

Rolle for denne systematiske Godsafgrunding, er hævet over enhver Tvivl, og i god Sammenhæng hermed staar, at Ods Herred med Dragsholm som Midtpunkt i Aaret 1566 blev udskilt fra Kalundborg Len.

Ved de øvrige Mageskifter, som Frederik 2. foretog, før Syvaarskrigen kaldte ham til mere krigerske Sysler, er der ikke Grund til at dvæle længe. Det synes, at han planmæssigt har samlet Gods i Kalundborg Len, i hvis 3 Herreder, Arts, Løve og Skippinge, han indtil 1563 erhvervede Vesterby Hovedgaard og 45 Fæstegaarde og kun afstod 3 Gaarde. Men han synes ikke at have lagt an paa en systematisk Udkøben af Adelsgoods, og for flere af Gaardenes Vedkommende ligger det nær at antage, at Adelen har ønsket at afhænde dem, samtidig med at de afstod deres Godser i Nordøstsjælland mod samlede Godser i Jylland og Skaane. Endelig tilskiftede han sig i 1563—64 fra Universitetet, Domkapitlet i Roskilde og forskellige Adelsmænd en Del Gods i Gerlev og Landerslev i Horns Herred, en Godssamling, der vel har typisk Interesse, men ikke fik større praktisk Betydning.

Under Syvaarskrigen standsede Mageskifterne, som naturligt var, næsten ganske, men de forløbne 4 Aar havde da allerede bragt store Forskydninger i Ejendomsfordelingen i de enkelte Landsdele, idet Krongodset steg stærkt paa Sjælland, medens Adelen steg i tilsvarende Grad i det øvrige Danmark og især i Skaane og Jylland. Men hvor omfattende denne Forskydning end var, saa er den dog intet mod den, der skete efter 1573, da Kongen atter begyndte for Alvor at kaste sig over Godshandelen. Vi skal i det følgende betragte denne i Enkeltheder og vender os da først til de Mageskifter, der berørte Sjælland.

Disse har en særlig Interesse derved, at vi hos Kongen finder et tydelig udtalt Ønske om at erhverve det mest mulige Gods paa Sjælland og Møen. Et interessant Vidnesbyrd i denne Retning er et Kongebrev af 22. Juli 1574. Det hedder heri, at, da det Gods paa Sjælland og Møen,

fejdens Tid altsaa have udgjort 15—20 % af Herredets c. 700 Jordbrug (Hist. Tidsskr. 6. R. II, 595).

som Fru Ide Munk vil udlægge til Kronen for Øvits Kloster i Skaane, ikke kan veje op med Kronens Gods, har hun tilbudt for det manglende at udlægge Gods i Jylland og paa Laaland, men da Kongen ikke vil modtage Gods andre Steder end paa Sjælland og Møen, skal Peder Okse meddele hende, at kun hvis hun kan skaffe Udlæg der, kan Mageskiftet gaa for sig. I god Overensstemmelse hermed bragte de følgende Aar en Mængde store og smaa Mageskifter, hvorved Kronen erhvervede sjællandsk Gods mod andet i det øvrige Danmark, medens de Eksempler, der kendes paa det modsatte, kun er faa og for største Delen lidet betydende.

I Kronborg, Frederiksborg, Københavns og Dragsholms Len var Godssamlingen i alt væsentligt sluttet allerede før Syvaarskrigen, og de Mageskifter, der berørte disse Egne, var derfor kun faa og smaa. I de til Kalundborg liggende Løve, Arts og Skippinge Herreder fortsattes derimod den tidligere begyndte Godssamling i det allerede givne Spor. I alt erhvervede Kronen i Tiden 1559—88 sig her 228 Gaarde og 1 Hovedgaard (13—15 % af Lenets Jordbrug) og skilte sig kun ved de 3 ovennævnte Gaarde i Lenet. Det tilskiftede Gods blev lagt til Kalundborg, men der førtes et særligt Register derover, og da der i 1580 blev ansat en ny Lensmand, betingede Kongen sig al Indtægten af det tilskiftede Gods.

Møen havde indtil 1572 været ganske uberørt af Frederik 2.s Godspolitik. Her havde han imidlertid en Vildtbane, over hvilken han vaagede med øm Kærlighed, og allerede 12. Juli 1571 befalede han forskellige Adelsmænd, hvis Gods paa Møen han vilde tilmageskifte sig, foreløbig at afholde sig fra Jagt paa Øen. Senere gentoges Befalingen med den samme Motivering¹, og samtidig erhvervede Kronen sig ved en Række Mageskifter 55 Jordbrug. Endnu ved Kongens Død fandtes der dog ikke lidet Adelsgoods paa Øen, men Kristian 4. fortsatte trolig i sin Faders Spor og tilskiftede sig, hvad der endnu var tilbage, i alt omkring 80 Gaarde. I Aaret 1651 var alt Adelens Gods forsvundet,

¹ Kanc. Brevb. 1578 ²⁰/₅, jfr. 1574 ⁸/₄, 1587 ²⁰/₅.

medens det 100 Aar tidligere havde udgjort godt 20% af samtlige Øens Jordbrug¹.

Hvad det øvrige Sjælland angaar, bliver Forholdet mere indviklet, idet Kongen her ikke blot erhvervede, men ogsaa afhændede Gods; ved en nøjere Betragtning vil vi dog ofte være i Stand til at forklare os dette Forhold. I Horns Herred tilskiftede Frederik 2. sig i alt 28 Gaarde, og da han kun afhændede 7², blev Resultatet en Forøgelse af Krongodset med 21 Jordbrug. I Holbæk Lens 2 Herreder, Tudse og Merløse, erhvervede Kronen sig (42 + 118 =) 160, men bortskiftede samtidig (69 + 85 =) 154 Jordbrug. Ejendomsfordelingen forrykkedes vel ikke væsentlig herved, men Resultatet blev dog en stor økonomisk Vinding for Kronen, da største Delen af det bortmageskiftede Gods toges fra den fri Forlening Holbæk, medens Vederlaget blev lagt under Regnskabslenet Roskilde.

Ogsaa de under dette Len hørende 5 Herreder, Sømme, Voldborg, Tune, Ramsø og Ringsted blev i ret høj Grad berørt af Frederik 2.s Godspolitik, idet han her erhvervede (3 + 40 + 1 + 22 + 61 =) 127 Jordbrug og kun afhændede (2 + 40 + 6 + 17 + 53 =) 118. Det Gods, Kronen erhvervede i Ringsted Herred, ligger dog næsten alt i dettes nordlige Del, væsentlig grupperet om Allindemagle og Valsø Hovedgaarde, som han tilskiftede sig i Aarene 1573 og 1575, medens største Delen af det afhændede Gods laa i Herredets sydlige Del. Af de Mageskifter, der berørte Voldborg Herred, er der især Grund til at nævne to, som danner saa at sige en Gruppe for sig selv. I Foraaret 1573 opholdt Kongen sig paa Dronningborg og fik der af Lensmanden paa Børglum, Frants Banner, Løfte om, at denne vilde afstaa sin Hovedgaard Rygaard i Voldborg Herred og alt sit og sin Hustrus øvrige Gods paa Sjælland mod Erstatning i Jylland³. Allerede 24. Juli kunde Mageskiftebrevene ud-

¹ Hist. Tidsskr. 6. R. II, 595.

² Desuden Eskilsø (Kr. Sk. 1560 ¹⁶/₁₂). De her og i det følgende meddelte Tal gælder hele Frederik 2.s Regeringstid. Gennemgaende har dog Kronens Erhvervelser og Afhændelser før 1573 omtrent ophævet hinanden, taget Herred for Herred.

³ Kanc. Brevb. 1573 ¹⁹/₄ („Da Frants Banner vil afstaa — —“).

færdiges, og Kongen fik da Rygaard med 29 Gaarde i Voldborg Herred foruden mere Gods paa Sjælland mod Erstatning i Ø Kloster i Vendsyssel. Men ikke 3 Maaneder senere afstod han igen det nylig erhvervede Rygaard med næsten det samme Jordegods i Voldborg Herred til Peder Okse paa dennes Søsters Vegne mod Strøgods i ikke mindre end 7 forskellige sjællandske Herreder. Man øjner uvilkaarlig bag disse Transaktioner et Udslag af den diplomatiske Kløgt, der gjorde Peder Okse lige stor som Statsmand og Godsejer. Man kan ret forestille sig ham visende Kongen, hvorledes alle Parter vilde være tjent ved dette Dobbeltmageskifte. Frants Banner vilde faa et samlet Gods i Nærheden af sin Forlening, Kongen vilde forøge sit Gods paa Sjælland og navnlig i Kalundborg Len¹, og endelig vilde Peder Okse ved at lade Kongen være Mellemand kunne hjælpe sin Søster til en Hovedgaard paa deres fælles Føde Sjælland, tæt ved hans egen Gaard Tølløse.

De Forskydninger i Ejendomsfordelingen, der skete i Alsted Herred, var kun faa og smaa og synes nærmest tilfældige, idet Kronens Erhvervelser og Afhændelser her næsten altid indgik som Led i større Mageskifter. Dog havde Kongen ogsaa her mere Gods ved sin Død end i 1559, idet han havde tilskiftet sig 19 og kun afhændet 7 Jordbrug.

I de til Korsør liggende Slagelse og Flakkebjerg Herreder steg Krongodset ligeledes en Del. I førstnævnte skilte Kongen sig kun ved 1 og erhvervede 45 Fæstegaarde foruden Skaftetelevgaard og alt Arild Urups Gods i Frølund, en Godssamling, der sikkert staar i Forbindelse med hans Kærlighed til Antvorskov, hvor han gerne opholdt sig nogen Tid paa sine Rejser til og fra Jylland, og hvor han som bekendt endte sine Dage. I Flakkebjerg Herred havde han vel før Syvaarskrigen skilt sig ved en Del Krongods, men efter 1573 tog han Oprejsning, idet han tilskiftede sig 4 adelige Hovedgaarde (Vinstrup, Vollerup, Skovsgaard og Haldager) foruden omtrent 150 Bøndergaarde, medens

¹ Ved Mageskiftet med Frants Banner fik Kronen 10 Gaarde, ved det med Peder Okse 12 Gaarde i Kalundborg Len.

han samtidig kun afhændede omtrent 50 Gaarde her. I alt erhvervede Kongen i Herredet 163 og bortskiftede 127 Jordbrug.

Vordingborg Len kom til at indtage en Særstilling paa Sjælland. I Baarse Herred (hvor Vordingborg ligger), steg Krongodset en Del (Kongen afstod 1 Gaard og erhvervede sig 32), men i Tybjerg og Hammer Herreder sank det saa meget desto mere. I det førstnævnte tilskiftede Kongen sig lejlighedsvis 11 Gaarde, men afstod til Gengæld 77 mindre Jordbrug foruden Skovkloster og Aas Hovedgaard (alt dog i Tiden før Syvaarskrigen). Endnu større var dog de Forskydninger, der fandt Sted i Hammer Herred. Her steg Krongodset vel en Del indtil 1584, men i dette Aar afstod Kongen mod Gods i Sønderjylland Gavnø med dets mægtige Tilliggende af over 100 Fæstegaarde til Hans Johansen Lindenov. I økonomisk Henseende tabte Kronen vel ikke ved Mageskiftet, da Gavnø hidtil havde været bortgivet som fri Forlening, men Krongodset i Herredet forringedes i Frederik 2.s Tid med (121 bortskiftede ÷ 31 tilskiftede =) 90 Jordbrug, et enestaaende Tilfælde paa Sjælland.

Hvad angaar de 3 Herreder, der fra 1572 laa under Tryggevælde: Fakse, Stevns og Bjæverskov, da steg Krongodset i de to første, idet Kongen her tilskiftede sig (36 + 27 =) 63 og afhændede (12 + 0 =) 12 Gaarde. Anderledes gik det i Bjæverskov Herred, hvor Frederik 2. vel Tid efter anden erhvervede 35, men samtidig bortskiftede 66 Jordbrug, saaledes at Kronen ved hans Død var betydelig fattigere paa Gods her end i 1559. Vi staar dog ikke helt uforstaaende over for dette Forhold; af de Gaarde, Kronen skilte sig ved, erhvervedes de fleste, om ikke alle, af Adelige, der i Forvejen havde Hovedgaarde i Nærheden (som Peder Okse); til Gengæld overlod de Kongen Erstatning i det øvrige Sjælland, saaledes at Krongodset paa Øen alligevel ikke formindskedes.

Betragter vi efter denne Gennemgang i Enkeltheder Sjælland under et, er det iøjnefaldende, at Frederik 2. under hele sin Regering har søgt at samle det mest mulige Gods

paa denne Ø, der i stadig højere Grad blev Landets Midtpunkt. Godssamlingen var ganske vist særlig knyttet til enkelte Egne, men der var dog kun 3 Herreder, hvori Kronens Godsmængde sank, og i alt steg Krongodset med godt 700 eller omkring 5 % af hele Sjællands Jordbrug.

Da Frederik 2. i Aaret 1572 var blevet gift, blev de tre Hovedlen paa Laaland-Falster og Smaalenene paa de samme to Øer fastsat som Dronningens Livgeding. Nogle Aar efter begyndte Kongen en systematisk Tilskiften af alt adeligt Gods paa Falster. 1575 fik han Egebjerggaard og Aaret efter Stadagergaard, alt mod Gods paa Laaland; hertil sluttede sig 1585 Bønnet Hovedgaard med dens mere end 60 Fæstegaarde, der købtes mod Gods i Jylland, og endelig erhvervede Kronen lejlighedsvis ikke lidt spredt Jordegods paa Øen. Alt det tilskiftede lagdes under Nykøbing, og der kan næppe være nogen Tvivl om, at Kronens Hensigt med disse Mageskifter var en Koncentration af Livgedinget. Hertug Ulrik af Mecklenborg, Frederik 2.s Svigerfader, har derfor sikkert været i sin gode Ret, naar han i 1594, efter at Formynderstyrelsen under sin Strid med Enkedronningen havde frataget hende Bønnet, tilskrev det danske Rigsraad, at Kongen netop havde tilskiftet sig dette Gods for at lægge det under Livgedinget. Og næppe havde Kristian 4. overtaget Regeringen, før han tilbagegav sin Moder Bønnet, „efterdi vi vel kunne eragte, for hvad synderlig Aarsags Skyld vor kære Hr. Fader lod sig være anliggende forskrevne Gods sig at tilforhandle“¹. Inden Aaret 1573 havde Frederik 2. bortskiftet 23 Gaarde paa Øen; men til Gengæld erhvervede han i Tiden 1559—88 ikke mindre end 170 Jordbrug her (deraf 129 i Tiden efter 1575). Endnu ved Aaret 1588 fandtes der dog en betydelig Mængde Adelsgoods paa Øen, men hvad Frederik 2. havde begyndt, fortsattes under Kristian 4., der tilskiftede sig mindst 176 Gaarde her foruden Thorkildstrup og Korselitse

¹ Hist. Tidsskr. 7. R. III, 529; Erslev: Aktstykker til Rigsraadets og Stændermødernes Historie I, 70 f., III, 472.

Hovedgaarde. I 1651 var Adelen's Godsmængde derved reduceret til 44 Gaarde¹.

Forøgedes Krongodset saaledes stærkt paa Falster, fandt derimod den modsatte Bevægelse Sted paa Laaland. Her erhvervede Kronen sig vel i Tiden 1559—88 22 Gaarde, men samtidig bortskiftede den ikke mindre end 108 Jordbrug. Herredsvise fordeler Erhvervelser og Afhændelser sig saaledes:

Herred	Jordbrug mageskiftede	
	til Kronen	fra Kronen
Nørre	"	45
Sønder	5	10
Fuglse	3	33
Musse	14	20
I alt...	22	108

Med Hensyn til Fyen med Langeland, da formindskedes Krongodset her en Del, i Frederik 2.s Tid. Paa den sidstnævnte Ø omfattede det omkring Halvdelen af Jordbrugene, og Erhvervelser og Afhændelser gik her omtrent lige op². Derimod afhændede Kronen 23. Aug. 1573 mod Valsøgaard paa Sjælland og 30,000 Daler Kærstrupgaard paa Taasinge med tilliggende Fæstegods og Kronens Rettighed i de jordegne Gaarde paa Øen i et Antal af omtrent 200. Paa Hovedøen varierede Forholdet stærkt fra Herred til Herred, som vist i omstaaende Tabel.

Kun i et enkelt Herred synes Frederik 2. planmæssigt at have samlet Gods, nemlig i de 4 Sogne, der dannede det fra det øvrige Fyen skarpt afgrænsede Herred Hindsholm. Om flere af de 14 Mageskifter, hvorved Kronen erhvervede de 24 Gaarde her, vides det med Sikkerhed, at

¹ Hist. Tidsskr. 6. B. II, 599. Desuden erhvervede Hospitalet i Nykøbing sig mindst 30 Gaarde indtil 1650. I 1559 har Adelen saaledes paa Falster haft omkring 400 Gaarde eller 25—30 % af Øens c. 1500 Jordbrug.

² Jfr. Lütken: Bidrag til Langelands Historie, 139.

Herred	Jordbrug mageskiftede	
	til Kronen	fra Kronen
Hindsholm	24	3
Vinding	31	13
Gudme	6	20
Sunds	6	19 ¹
Salling	6	35
Bjerge	3	13
Aasum	8	4
Odense	2	2
Lunde	6	14
Skam	11	20 ²
Baag	11	9
Skovby	5	11
Vends	5	44 ³
Uvist	5	4
Ialt	132	211

de foretoges efter Kongens Ønske, og det er sikkert Hensynet til Fredejagten, der i det mindste delvis har været bestemmende⁴.

Efter saaledes at have gennemgaaet Frederik 2.s Mageskifter paa Øerne, vender vi os til de østlige Landskaber, Skaane, Halland og Blekinge, og skal da kort betragte Kronens Godspolitik, hvad dem angaar. Naar vi her kan gøre det kortfattet, er det fordi næsten alle Mageskifter, der berørte disse Egne, er af en mærkelig ensartet Karakter. Det viser sig nemlig, at de Godshandeler, hvorved Kronen kommer i Besiddelse af Gods i Lunde Stift, kun er forholdsvis faa og ubetydelige; tilmed er de næsten altid foretaget

¹ Desuden Taasinge og Klinstrupgaard.

² Desuden Øerne Lindø, Drejø, Æbleholm og Ejlinge.

³ 1587 ⁵/₂ blev Afgiften af Lenet nedsat fra 300 til 200 Dlr., da der var bortskiftet en Del derfra, siden Lensmanden i 1574 havde overtaget Lenet. (Kanc. Brevb.).

⁴ Jfr. Kanc. Brevb. 1580 ¹¹/₂ (Forbud mod Hundehold); 1587 ¹⁴/₉ (Ansættelse af en Mand til at føre Tilsyn med Kronens Skove og Vildtbane paa Hindsholm).

efter Adelens Begæring¹; langt de fleste og største Mageskifter er derimod de, hvorved Kronen mod Afhændelse af Gods Øst for Øresund erhverver sig Ejendomme paa Øerne og i Jylland. En i Enkeltheder gaaende Undersøgelse skal ikke her foretages²; det kan være nok at minde om, at af de 22 mindre skaanske Len, som i Frederik 2.s Tid bortskiftedes fra Kronen, var det for de 13's Vedkommende mod Gods paa Sjælland og for de 6's Vedkommende mod Gods i Jylland, medens endelig 3 (Søfde, Svaløv og Torsø) bortskiftedes mod Vederlag henholdsvis i Sønderjylland, paa Fyen og paa Bornholm³. Allerede dette viser tydelig Tendensen i Frederik 2.s Politik, og en samlet Optælling af Erhvervelser og Afhændelser beviser fuldt ud det vundne Resultats Rigtighed, idet det skaanske og hallandske Krongods i Tiden 1559—88 formindskedes med ikke mindre end (1007 bortskiftede ÷ 111 tilskiftede =) 896 Gaarde og Bol foruden en Mængde Hovedgaarde og et Utal af Gadehuse og mindre Jordstykker⁴.

Et eksakt Svar paa Spørgsmaalet om Aarsagen til denne Frederik 2.s Politik lader sig næppe give; dog er det sikkert ikke uden Sammenhæng hermed, at Kongen efter 1570 saa godt som ikke kom Øst for Øresund. En Mulighed er der imidlertid for, at der kan have ligget en bestemt politisk-økonomisk Tanke bag hele Kongens skaanske Gods-politik. Belært af sørgelige Erfaringer vidste han, i hvor høj Grad en Krig med Sverige vilde tynde de skaanske Landskaber: i værste Fald ved fjendtlige Indfald og i bedste Fald ved den Ødelæggelse, der i Datiden altid var en Følge af fremmede Lejetroppers Ophold. For Bønderne vilde det betyde Armod, og for Godsejeren vilde det betyde Landgildenedsættelser og Restancer, som det var tvivlsomt nogen-

¹ Dette fremgaar tydeligt af de Befalinger, der udgik til Lensmændene om at besigte Mageskiftegodset.

² En saadan fremkommer samtidig hermed i Historisk Tidsskrift för Skåneland VII, 121 ff.

³ Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd 1513—1596, 61 ff.

⁴ Desuden det solgte og bortskænkede Krongods. Blekinge og Bornholm berørtes saa godt som ikke af Frederik 2.s Mageskifter.

sinde vilde komme ind. Ingen vidste, hvornaar en Krig med Sverige kunde bryde ud, og naar det skete, vilde det være en absolut Fordel at have det mindst mulige Gods i de mest udsatte Egne; Krigens Byrder vilde derved for en Del væltes over fra Kronen til Adelen. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, saa steg Adelsgodset meget i Skaane og Halland, hvor det allerede i Forvejen var stærkt repræsenteret, et Forhold, der to Menneskealdre senere kom til at spille en stor Rolle ved de skaanske Landskabers Afstaaelse til Sverige.

En særlig jysk Mageskiftepolitik begyndte Frederik 2. først i 1578. Ikke saaledes at forstaa, at Kronen ikke før den Tid havde erhvervet sig Gods her; saadanne Mageskifter optræder i Mængde, men i Almindelighed havde de fundet Sted efter Opfordring fra Adelen¹, og Erhvervelser og Afhændelser synes at fordele sig nogenlunde jævnt over hele Halvøen. Kun i Ny og Næ havde der været Lejlighed til at tilskifte sig en enkelt Gaard, der laa belejligt for en af Kronens Ladegaarde, eller hvis adelige Ejer var en ubehagelig Nabo til Kongens Vildtbaner; alle Frederik 2.s planmæssige Bestræbelser havde hidtil været rettet mod Sjælland og Falster, og de havde været fuldt tilstrækkelige til at lægge Beslag paa al den Tid, han kunde ofre paa sine godsherrelige Interesser.

I 1578 havde Kongen imidlertid opnaaet det meste af, hvad der var at opnaa mellem Øresund og Storebælt, og med en Iver, der kan sammenstilles med den, hvormed han 18 Aar tidligere var begyndt at samle hele Nordsjælland under Kronen, tog han nu fat paa at udkøbe alle adelige Ejendomme i de jyske Egne, hvor han havde sine Vildtbaner og ønskede at opelske en Fredejagt, uforstyrret af Adelen's Privilegier. Han begyndte i Egnen om Koldinghus, hvor Kongerne fra gammel Tid gerne havde gjort Ophold paa deres Rejser mellem Øerne og Jylland.

¹ De Breve, hvorved Kongen befaler sine Lensmænd at foretage Besigtelser til Mageskifter, hvorved Kronen skulde erhverve jysk Gods, indledes saaledes næsten altid med: „Da Kongen har bevilget“ eller „Da N. N. (Adelsmand) har begæret“.

Allerede Kristian 3. havde, vistnok efter Tilskyndelse af sin Dronning, der havde faaet Koldinghus Len udlagt til Livgeding, paabegyndt en planmæssig Tilskiften af Gods i Brusk Herred og derved i Aarene 1556—58 erhvervet 15 Gaarde i Koldings umiddelbare Omegn¹; men med Kongens Død var Mageskifterne her standset. Hvornaar Frederik 2. fattede Planen om at gøre Egnen her til et stort Krongods, lader sig næppe fastslaa med Bestemthed, men meget taler dog for, at den først for Alvor er dukket op i Sommeren 1578, lige før han begyndte at udføre den. Saaledes var han allerede i Aaret 1573 begyndt at forhandle med Karen Krabbe om Erhvervelsen af Nygaard i Brusk Herred, men under de mange Forhandlinger om dette Mageskifte, der strakte sig gennem de følgende 5 Aar, forlyder der intet om, at han ønskede at erhverve den for Fredejagts Skyld eller for at faa Adelen købt ud af Egnen. End ikke i et af de mange Breve om denne Sag, hvori Kongen i en ærgerlig Tone befaler Besigtelsesmændene at skynde sig, „for at vi en Gang for alle kan faa Ende dermed og ikke skal lide mere Skade ved Sagens Forhaling“, udtaler han, at han har nogen bestemt Plan med Erhvervelsen af Godset. Og selv efter at Mageskiftet delvis var kommet i Stand, og Karen Krabbe havde overtaget Vorgaard, som hun skulde have til Vederlag for Nygaard, vedblev hun dog at beholde denne en Tid, en slaaende Modsætning til senere, da Kongen overtog de Godser, han ønskede at tilskifte sig omkring Kolding, længe før Handelen var bragt i Stand. Endelig 18. Juni 1578 gik Mageskiftet med Karen Krabbe i Orden, og i de samme Dage kom Kongen til Kolding².

At Kongens Ophold paa Koldinghus, der strakte sig over en stor Del af Juni og Juli Maaneder, staar i Forbindelse med hans Planer om en Godssamling der, tør anses for givet, men om det var Aarsag eller Følge lader sig ikke sige. Nok er det, at allerede ved St. Hans Tide laa han i Forhandlinger om Erhvervelsen af 2 Hoved-

¹ Kronens Skøder 52 ff.; jfr. Kanc. Brevb. 1555 ²⁰/₉, 1556 ⁸/₈.

² Kanc. Brevb. 1578 ⁸/₆—¹¹/₇.

gaarde i Koldinghus Len, og i Slutningen af Juni fik Domkapitlet i Ribe Brev om, at Kongen vilde tilskifte sig alt det Gods, som Adelen og andre havde i Andst, Brusk, Elbo, Holmans og Jerlev Herreder, hvorfor han straks vilde lægge Kapitlets Gods i disse 5 Herreder under Koldinghus og siden overveje, hvor han kunde udlægge Kapitlet Fyldest derfor¹. Nu fulgte Tilskiftningen af Gods i de 5 „Indherreder“, som man senere kaldte dem, med en rivende Hurtighed. Allerede inden Aarets Udgang havde Kongen foruden mindst 5 Hovedgaarde erhvervet over 150 mindre Jordbrug, og det følgende Aar tilskiftede han sig lige saa meget. Kongens Plan med disse Mageskifter er klar og tydelig. Allerede 3. Septbr. 1578 udtalte han overfor den jyske Adel, at „vi have gjort os ikke en ringe Skade med Mageskiften og Bytten, paa det vi og Kronen kunde have vor Jagt og Vildtbane fri“. De 5 „Indherreder“ blev gjort til et stort Jagtdistrikt, og i Vinteren 1578—79 lod Kongen afmærke sin Vildtbane, der kom til at bestaa af hele Brusk, Elbo, Holmans og Jerlev Herreder, samt Andst Herred med Undtagelse af det nordvestlige Hjørne og dets Syd for Kongeaaen liggende Dele². Vildtbanen var saaledes allerede fra Naturens Haand delvis afgrændset, idet Vejle Aa dannede den nordlige, Egtved og Vejen Aa for en Del den vestlige og Kongeaaen den sydlige Grænse; desuden synes det, at Kongen ved særlige Foranstaltninger har ladet den indhegne: anderledes kan man næppe forklare Bemærkningen om, at han havde ladet den „serdeles begrifve och afmerke“³.

Allerede i Februar 1579 var Godssamlingen saa vidt fremskreden, at Kongen udtalte, at han paa det nærmeste havde udskiftet alle Lodsejerne eller havde deres Samtykke. Hvad der manglede, fulgte dog snart efter, og ved Frederik 2.s Død fandtes der saa godt som intet Adelsgoods i Ind-

¹ Kanc. Brevb. 1578 ²⁸/₆; allerede ⁴/₇ var Kapitlets Gods lagt under Koldinghus.

² Grænsen mod Nordvest synes at have været Eskildbæk. Jfr. Kanc. Brevb. 1578 ¹⁴/₁₂.

³ Corpus Constitutionum II, 1579 ¹¹/₄.

herrederne¹. Den sydligste Del af Andst Herred havde, som det synes, oprindelig ikke været inddraget i Vildtbanen; men efter at Kongen i Oktober 1579 havde tilskiftet sig Vamdrup Gaard med tilliggende Gods, blev ogsaa denne Del af Herredet sammen med det øvrige lagt under Koldinghus.

Alt det tilskiftede Gods i Indherrederne blev lagt under Regnskabslenet Koldinghus, saa Lenet blev et af Rigets mest indbringende. Allerede før Mageskifterne begyndte, var det et af de største i Jylland, og den store Mængde af Gods, hvormed disse forøgede dets Tilliggende, gav det fulde Udbytte til Kronen. Det er derfor ret ejendommeligt stadig at se Kongen tale om, hvorledes han med Tab har samlet Gods til den store Vildtbane. Meget af det, han afhændede, var mindre Len, der kun havde givet lidt eller intet Udbytte, hvorimod han nu fik den fulde Landgildeindtægt. Imidlertid skal man vogte sig for at tage Kongens Beklagelser alt for bogstaveligt, naar de som her fremkom i Jagtforbud, i hvilke man tydeligt sporer hans Ærgrelse over, at de tidligere var blevet overtraadt. Tab ved Mageskifterne kan Kongen vel en Gang imellem have lidt, saaledes synes det, at Gods, der laa i en god Jagtegn, blev vurderet højere end andet Gods, og de 5 Indherreder var netop udpræget rige paa Skov og Vildt. Imidlertid kan dette Forhold næppe have spillet nogen større Rolle, saa der er sikkert ikke stor Grund til at ynke Kongen for det „ikke ringe Tab“, han saa ofte klager over.

Var de Mageskifter, hvorved Frederik 2. havde samlet Nordøstsjælland til et Godskompleks, mange og store, saa overgaas de dog langt af dem, hvormed han i sine sidste 10 Aar købte sin store Vildtbane ved Kolding fri for alt adeligt Gods. En tabellarisk Oversigt over Erhvervelser og Afhændelser giver følgende Resultat:

¹ Vel tilskiftede Kronen sig endnu under Kristian 4. en Del Adelsgoods i Indherrederne, men dette Gods var vistnok allerede under Frederik 2. lagt under Koldinghus, saa at det blot var den formelle Udfærdigelse af Mageskiftebrevene, der var udsat.

Herred	Jordbrug mageskiftede fra Kronen 1559--1587	Jordbrug mageskiftede til Kronen		
		1559--1587	1588--1621	I alt
Andst	21	138	11	149
Brusk	..	106	..	106
Elbo	..	94	11	105
Holmans	..	159	8	167
Jerlev	..	117	..	117
I alt...	21	614	30	644

Listen har en særlig Interesse ved at vise Ejendomsfordelingen mellem Kronen og Adelen, da Frederik 2. besteg Tronen. Da Adelen nemlig ved Kongens Død saa godt som ikke ejede en eneste Gaard her, er Antallet af de Jordbrug, Kronen tilskiftede sig, lig med Antallet af Adelen's Jordbrug 1559. Gaar vi ud fra, at Tallet paa Gaarde og Bol ikke har forandret sig særlig i anden Halvdel af 16. Aarhundrede — og med de Erfaringer, vi har andetsteds fra, er der næppe Grund til andet — er vi i Stand til med Benyttelse af tidligere offentliggjorte Oplysninger om Jordbrugene i Ribe Stift¹ at opstille følgende Tabel:

Herred	Jordbrug ca. 1600	Adelens Jordbrug omkr. 1559	Adelens Jordbrug i % af samt- lige
Andst	268	134 ²	50
Brusk	203	106	52
Elbo	219	105	48
Holmans	191	167	87
Jerlev	139 ³	117	84
I alt...	1020	629	62

¹ Hist. Tidsskr. 8. R. IV, 187.

² Nemlig de af Kronen erhvervede 149 Jordbrug plus 6 Adelens Fæstegaarde i Herredet minus de 21 bortskiftede Kronens Jordbrug.

³ 1651. Hist. Tidsskr. 6. R. II, 605.

Selv om denne Tabel ikke kan give noget helt nøjagtigt Resultat, da vi ikke kender Svingningerne i Jordbrugenes Antal, kan Resultatet dog ikke afvige meget fra de virkelige Forhold. Efter dette har henvend 2 Trediedele af samtlige Jordbrug i Koldingegnen ved det 16. Aarhundredes Midte tilhørt Adelen¹.

Til disse Mageskifter sluttede sig i Begyndelsen af 1580erne en Række lignende, ved hvilke Kronen kom i Besiddelse af det meste Adelsgoods i det nordøstlige Sønderjylland. Deres Karakter var ganske den samme som de ovennævntes, men forøvrigt skal vi ikke her komme nærmere ind paa dem. For Afrundingen af Kongens Vildtbane dannede de vel et naturligt og nødvendigt Tillæg, men den statsretlige Adskillelse, der faktisk var mellem Kongeriget og Hertugdømmet, bevirker dog, at de falder noget udenfor dette Arbejdes Plan. Kun et enkelt Forhold skal berøres, som ikke er helt uden Interesse for en samlet Opfattelse af Frederik 2.s Mageskifter. I Almindelighed forrykkede disse ikke det kvantitative Forhold mellem Adelen og Kronens Godsmængde, men da Kronen her tilskiftede sig Gods i Sønderjylland mod Vederlag i Kongeriget, blev Følgen en Forringelse af Krongodset i Danmark og en tilsvarende Forøgelse af Adelsgodset, en Bevægelse, der ikke ophævedes af nogen modsvarende. I alt har Frederik 2. vistnok tilskiftet sig omtrent 250 Gaarde og Bol i Sønderjylland mod Krongods i Danmark, medens de Mageskifter, hvis Virkning blev den modsatte, kun forøgede Kronens danske Jordbrug med omtrent 150.

I 1580, da Frederik 2. i alt væsentligt havde samlet Indherrederne under Kronen, fortsatte han paa tilsvarende Maade andetsteds og vendte da først sit Blik mod det Nord for Horsens Fjord liggende Hads Herred. Kongen selv har ikke udtalt sig om Aarsagen til Godssamlingen her, men det er sikkert ikke uden Forbindelse med denne, at han i November 1579 havde lagt Aakær Len med Hads Herred ind under Skanderborg, hvor han gerne opholdt sig for

¹ Til de ovennævnte 629 Gaarde kan endda tilføjes de 15 Gaarde, Frederik 2. efter 1556 erhvervede i Brusk Herred.

Jagtens Skyld. I Efteraaret 1580 begyndte han den planmæssige Samling af Gods i Herredet, og den første Efterretning herom er betegnende nok fire Kongebreve (af Novbr.) fra Skanderborg til fire Adelsmænd, om at Kongen har taget deres Gods i Hads Herred i det Haab, at de vil unde ham det til Mageskifte og erklære sig om, hvor de ønsker Vederlag. I de følgende Maaneder laa han i Underhandling med en Mængde Adelsmænd om deres Ejendomme i Herredet, men langtfra alle var begejstrede over saaledes pludselig at skulle afstaa deres Gods mod Løfte om Erstatning andetsteds. Flere af dem nægtede at lade deres Bønder „følge Kronen“, før de havde faaet Vederlag, hvorfor Kongen 27. Septbr. 1581 befalede sin Lensmand paa Skanderborg alligevel at tilholde sig Godset, da de fleste havde bevilget ham deres Gods til Mageskifte, og han var villig til at give Vederlag, saa snart de henvendte sig derom til ham; en lidt ejendommelig Argumentation!

Efterhaanden gik Mageskifterne dog i Orden, og ved Kongens Død var næsten alle Adelsens Ejendomme gledet over i Kronens Eje. Det synes ikke, at Frederik 2. har skilt sig ved noget Krongods i Herredet og allerede indtil Begyndelsen af 1580 har han erhvervet sig 32 Jordbrug her. Hertil kommer 4 Hovedgaarde og 70 Gaarde og Bol, han tilskiftede sig i Tiden 1580—87¹. I 1588 var næsten alt Adelsgodset i Herredet gaaet over i Kronens Eje; 1651 ejede Adelen kun 35 Jordbrug her, og jeg har kun fundet 3 Gaarde som erhvervede af Kristian 4.² I Midten af 16. Aarhundrede synes Adelen saaledes kun at have ejet omtr. 150 eller ca. 25 % af Herredets henved 600 Jordbrug.

1581 tog Kongen fat i Egnen omkring Dronningborg og Randers. Ved tidligere Mageskifter havde Kronen afhændet en Del Gods her, men da Frederik 2. i Begyndelsen af Aaret havde besluttet for Fremtiden mere end før at ville holde Hoflejr paa Dronningborg, bestemte han sig

¹ Af Rudgaard dog kun 7 Ottendeparter, Resten erhvervedes først ¹⁸/₇ 1593.

² Kronens Skøder 1593 ¹⁰/₇, 1605 ⁶/₇.

til at tilskifte sig Adelens Gods deromkring og „ud mod Guden“¹. Begyndelsen skete med Erhvervelsen af Hans Johansen Lindenovs store Godser omkring Randers, men ved det samme Mageskifte (af 6. Maj 1581) modtog Kronen en Mængde Gods spredt over ikke mindre end 14 forskellige jyske og laalandske Herreder. Det synes, at Hans Lindenov har benyttet Lejligheden til at skille sig af med det mest mulige af sit Strøgods; i Stedet modtog han Hundslund Kloster (nu Dronninglund) med Tilliggende, der laa i højeste Grad koncentreret. I de følgende Aar fortsattes Mageskifterne i Randerseggen, men synes ikke at være drevet med særlig Kraft. Ganske vist anmodedes 11 Herremænd og Fruer 25. Maj 1586 om, da de havde Gods i Dronningborg Birk, og Kronen ejede næsten alt Godset der, da at lade Kongen faa deres Gods til Mageskifte og erklære sig om, hvor de ønskede Vederlag (dog ikke i Kongens Fredejagt eller saa nær ved Kronens Slotte, Klostre eller Gaarde, at det ikke kunde undværes derfra). Men kun lidet af det i Brevet nævnte Adelsgoods blev dog i den følgende Tid erhvervet af Kronen, saa Planen om den systematiske Godssamling synes hurtig at være opgivet.

Et lignende Forhold gør sig gældende i Egnen omkring Jagtslottene Skanderborg og Silkeborg. I de skovrige Herreder Gern, Hids, Hjelmlev, Tyrsting, Vor og Vrad omkring disse to Slotte tilskiftede Kronen sig vel noget mere Gods, end den bortskiftede, men nogen væsentlig Forskydning i Ejendomsfordelingen skete ikke herved, og om systematiske Godssamlinger var der ikke Tale.

Hvad Egnen omkring Aalborg angaar, skal det nævnes, at Kongen i 1582 udstedte en Fuldmagt for Lensmanden paa Aalborghus og en anden Adelsmand i Nærheden til at forhandle med de adelige, der havde Gods paa Trandersholm, om at lade Kronen, der ejede det nærmeste omkringliggende Gods, faa deres Ejendomme der mod Erstatning andetsteds i Aalborghus Len². Trandersholm er sikkert Fællesnavn for Nørre og Sønder Tranders, hvilke

¹ Kanc. Brevb. 1581 ¹¹/₂, jfr. 1583 ⁸/₂.

² Kanc. Brevb. 1582 ²¹/₆, 1583 ²³/₇.

to Sogne af Naturen danner et afsluttet Hele, afgrænset af Limfjorden og Aaløb. Resultatet af den nævnte Fuldmagt var, at Kongen i 1583 og 1585 erhvervede sig i alt 3 Gaarde i de nævnte to Sogne, hvad enten nu Adelen ikke har haft mere Gods her, eller man har standset Planens Udførelse paa Halvvejen. Det hele blev uden særlig Betydning, men det giver et godt Indblik i den Interesse, Kronen har haft for, hvor den i Forvejen havde det meste Gods, helt at blive Eneherre.

Endnu fra to andre Egne af Jylland hører vi om, at Kongen vilde tilskifte sig Gods efter en forud lagt Plan, og begge Steder har Jagthensyn været medbestemmende. 12. Decbr. 1583 udtalte Kongen, at han ejede næsten alt Gods i Egnen omkring Hvorslev og Bidstrup (Hovlbjerg Herred) paa nogle faa nær, som han vilde tilskifte sig, og at han vilde opelske en Fredejagt i denne Egn. Hvad han i de følgende Aar erhvervede her, var kun nogle enkelte Gaarde. I det andet Tilfælde var der kun Tale om et enkelt Mageskifte, som endda næppe blev til noget. 8. Novbr. 1583 tilskrev Kongen Fru Anne Kaas, at hendes Skytte altid laa og skød alle de Dyr, som kunde overkommes ved Stadsgaard (i Ning Herred); men da Kongen vilde have denne Egn indhegnet til „Endelsjagt“ og desuden med det første vilde tilskifte sig hendes Gods her, befalede han hende ikke at jage i Omegnen og give Skytten Ordre til ikke at skyde Vildt der eller komme der med Bøsse. Det synes dog ikke, at Kongen har faaet gjort Alvor af sin Plan om at tilskifte sig hendes Gods her.

Den stærke Forøgelse af Krongodset i enkelte Dele af Jylland maatte have til Følge en tilsvarende Vækst af Adelsgodset i den øvrige Del af Halvøen. Denne Bevægelse var allerede begyndt ved Kronens Godssamlinger paa Sjælland og Falster, men ret Fart tog den dog først fra 1578. En Gennemgang Herred for Herred frembyder dog kun lidet af Interesse, og kun enkelte Træk skal her fremdrages. 19. Febr. 1579 udtalte Kongen om Gods i Harsyssel, Thy og Mors, at han ikke ønskede at tilskifte sig dette, og i god Sammenhæng hermed steg Adelen's Ejendomme stærkt

her¹. Det samme var Tilfældet i Naboherrederne til de 5 Indherreder, hvor Kronen ved Aar 1600 kun havde lidet Gods². Ogsaa i Fjends Herred og Salling formindskedes Krongodset stærkt til Fordel for Adelsgodset, og i det hele var denne Bevægelse stærkest knyttet til Nord- og Vestjylland.

Hvormange interessante Enkeltheder Frederik 2.s Mageskifter med Adelen hvert for sig end kan frembyde, faar de dog deres største Interesse ved den Betydning, de — taget under et — fik for Samtidens og den nærmeste Eftertids økonomiske Udvikling. At Kronen skiller sig ved en Gaard hist og faar en her, har i sig selv kun lokalhistorisk Interesse; for Betragtningen af den almindelige Udvikling faar det først Betydning, naar vi ser de enkelte Mageskifter samle sig i Grupper, og vi bag ved disse finder en mere eller mindre tydeligt udtalt Plan. I det foregaaende er denne Opløsning af Materialet forsøgt, tilbage staar da at betragte den Betydning, Mageskifterne fik for Udviklingen³.

Frederik 2. selv har atter og atter udtalt, at hans Formaal med Mageskifterne for en stor Del var at danne sig store sammenhængende Vildtbaner, hvor han uforstyrret af Adelen's Jagtprivilegier kunde dyrke sin Yndlingsinteresse. Og var det hans Plan, maa det siges, at han i fuldeste Maal fik udført den; paa Sjælland og i Østjylland dannedes mægtige Revierer, hvor Kongen dels personligt drev Jagten og dels lod den drive ved sine fast ansatte Jægere. Desværre lader det sig næppe paavise, hvilken økonomisk Be-

¹ For Vendelbo Stifts Vedkommende jfr. Hist. Tidsskr. 2. R. III, 535 ff., hvis Talopgivelser dog rummer talrige Unøjagtigheder.

² Hist. Tidsskr. 8. R. IV, 187.

³ Et særligt Forhold spiller her ind, idet der ved Siden af de egentlige Mageskifter gik en anden Række af Godshandeler, Kronen og Adelen imellem, saaledes at den ene Part mod eller uden Vederlag afstod Gods til den anden. Da det oftest var Kronen, der afstod Gods til Adelen, forøgedes dennes Ejendomme saaledes i Frederik 2.s Tid med henved 1500 Jordbrug (deraf alene 550—600 i Skaane og Halland). Det behøver næppe at tilføjes, at det Gods, Kronen afstod, aldrig laa i de Egne, hvor den foretog sine systematiske Godssamlinger.

tydning Jagtens Udbytte har haft, men at den dog ikke maa undervurderes, derom vidner tydeligt de uhyre Mængder af Salt, der efter Lensregnskaberne er medgaaet til Vildtets Nedsaltning. Det turde dog være et stort Spørgsmaal, om denne Indtægt blot i nogen Grad kunde opveje den Skade, Vildtbestanden har gjort paa Bøndernes Marker, der i Forvejen gav lidt nok af Udbytte. Og vel fandtes der store Mængder af Vildt ogsaa uden for de kongelige Vildtbaner, men der var til Gengæld saa mange flere om at skyde dem, og de talrige Forordninger, der udkom til Fordel for Fredningen af Vildtet (ikke mindst de lige saa almindelige som uhyggelige Paabud om, at Hundenes ene Forben skulde være afhugget over Knæet), er i særlig Grad knyttet til de kongelige Vildtbaner, der blomstrede saa stærkt op ved Mageskifterne. Der er ingen Tvivl om, at de talrige Eftergivelser af Bøndernes Landgilde i Nordsjælland og andesteds meget ofte maa skrives paa Vildtbanens Regning, selv om det ikke, som dog undertiden sket er, udtrykkelig angives¹.

Imidlertid tager man sikkert Fejl, hvis man antager, at Hensynet til Vildtbanerne har været den eneste Ledesnor for Frederik 2. ved hans store Godssamlinger. Som tidligere nævnt, paaviste Kr. Erslev allerede i 1879, at Mageskifterne saa langt fra at have bragt Kronen Tab tværtimod bragte den en stor Fordel, ved at de lidet eller slet ikke indtægtgivende mindre Len bortbyttedes mod Gods, der blev lagt til Regnskabslenene og derved gav det fulde Udbytte. At Kronen skulde have været blind for dette Forhold, er ikke troligt, selv om der mangler bestemte Udtalelser i saa Henseende. Men frem for alt blev Mageskifternes Virkninger en stærk Koncentration af Krongodserne og kom derved til at danne Baggrunden for Dannelsen af ny og Udvidelsen af ældre Ladegaarde; at dette Forhold har spillet

¹ 1577 ¹⁴/₁₂ eftergav Kongen Bønderne i Linaa Sogn deres resterende Landgilde paa Grund af den Skade, Vildtet havde anrettet. De store Eftergivelser af og Nedsættelser i Landgilden i Københavns Len i 1576 var ligeledes delvis foraarsaget ved Vildtets Ødelæggelser. Kanc. Brevb. 1576 ²²/₃.

en betydelig Rolle blandt Motiverne til Godssamlingerne er højst sandsynligt, og under alle Omstændigheder blev en af Mageskifternes vigtigste Følger en stærk Udvikling af Stordriften, begyndt allerede i Frederik 2.s Tid for under hans Søn at fortsættes og kulminere.

Før Reformationen havde de kongelige Ladegaarde været forholdsvis faa og smaa, men en stor Forandring i dette Forhold var sket ved Inddragelsen af Bispegodset 1536 og navnlig den sukcessive Inddragelse af Klostrene i de følgende Aartier; mange af dem havde nemlig allerede længe haft store Ladegaarde og var vistnok her i Landet som mange Steder i Udlandet gaaet i Spidsen for Udviklingen, hvad Stordriften angaar. Af de inddragne Ladegaarde blev imidlertid flere nedlagt, saaledes Øm Klosters Ladegaard, der blev delt i 4 almindelige Gaarde, og Sortebrødreklostrets Ladegaard i Roskilde¹. Under Frederik 2. tog Interessen for Ladegaardsdriften stærk Fart; vel fattes der ikke Eksempler paa, at denne Konge nedlagde Ladegaarde², men de talløse Breve vedrørende Kronens Avlsbrug vidner dog tydelig om den store Interesse, han nærede for dem. Betegnende i saa Henseende er især et Brev af 10. Jan. 1587, hvori Kongen med Stolthed omtaler, at han ved Skanderborg har bygget en skøn Ladegaard, hvis Lige ikke skal findes i det hele Rige og ikke mange Steder i Tyskland.

I god Sammenhæng med denne Interesse for Stordriften skete ogsaa en stærk Udvidelse af den direkte under de kongelige Avlsgaarde drevne Jord. Der er tidligere i Historisk Tidsskrift nævnt talrige Eksempler herpaa³; et enkelt skal tilføjes her som særlig karakteristisk. 1576 tilskiftede Kongen sig Stadagergaard paa Falster med tilliggende Gods, og endnu i 1582 omtaler Nykøbing Slots Jordebog 12 Fæstegaarde i Stadager By. Faa Aar senere er disse imidlertid forsvundet og deres Jord lagt ind under Gaarden. At der er en nøje Forbindelse mellem den stærke Udvidelse af

¹ Kanc. Brevb. 1566 ³⁰/₁₂, 1584 ²³/₉.

² Saaledes Skjoldenæs Ladegaard, der 1569 ²⁸/₁₂ blev bortfæstet til nogle Bønder, der vilde bygge Gaarde derpaa.

³ Hist. Tidsskr. 6. R. II, 550 ff., 7. R. III, 538 ff.

Ladegaardsdriften og Mageskifterne, lader sig ikke betvivle; den stærke Forøgelse af Jordtilliggendet til Avlsgaardene i Nordøstsjælland lader sig saaledes kun forstaa paa Baggrund af Frederik 2.s Godssamlinger her. Imidlertid vilde dette Spørgsmaal næppe ret lade sig klare uden en omfattende Undersøgelse af hele Styrelsen af Krongodset og ved indgaaende Studier af den Paavirkning, Kongen modtog fra Sachsens og især Mecklenborgs Hoffer, thi her er det sikkert, at Spiren blev lagt til mange af de økonomiske Ideer, som han med større eller mindre Held søgte at føre ud i Livet herhjemme.

Den Fordel, Kronen havde af den udvidede Ladegaardsdrift, blev vistnok i Længden af højst tvivlsom Værd; langt større blev de økonomiske og sociale Virkninger, Mageskifterne havde for Bondestanden ved de gennem disse dannede kompakte Krongodser. Paa to Maader, og begge uheldige, viste disse Følger sig, nemlig ved Nedlæggelse af Gaarde, hvis Jord blev lagt under Ladegaardene, og ved forøget Hoveri. Imidlertid var der her et Vekselspil, som man maa holde sig klart baade for Kronens og for Adelens Ladegaardes Vedkommende. Hvis en Avlsgaard laa helt eller delvis omgivet af Gods, der tilhørte andre end Ejeren af denne, vilde det være vanskeligt at udvide dens Tilliggende ved Inddragning af Jord, og Ejeren vilde derfor ikke have særlig Interesse af at skaffe sig forøget Arbejdskraft ved at samle sine hoveriydende Fæstere i Avlsgaardens umiddelbare Omegn; og omvendt, naar en Hovedgaards Fæstere var vidt spredt, vilde det ofte være besværligt at skaffe den fornødne Arbejdskraft til et udvidet Avlsbrug, og man vilde derfor først ret faa Interesse af at udvide Ladegaardens Tilliggende, naar man havde samlet Fæstegodset. Om Inddragelsen af Bøndergodset under de kongelige Ladegaarde er talt ovenfor; hvad Forøgelsen af Hoveriet angaar, da er det betydelig vanskeligere at trænge til Bunds i det, da flere forskellige Forhold her har spillet ind. Saa meget er dog sikkert, at indtil Frederik 2.s Tid var det Hoveri, Kronens Fæstere ydede, gennemgaaende kun ringe og blev yderst sjældent forøget. Dels samtidigt, dels i Sammen-

hæng med de store Mageskifter skete der imidlertid en stor Forandring heri, idet Hoveriet begyndte at blive ubestemt og næsten overalt blev stærkt forøget¹. Herved blev Mageskifternes Virkninger ikke blot indirekte men ogsaa direkte ofte højst uheldige for de Bønder, hvis Gaarde Kronen tilskiftede sig og samlede omkring sine udvidede Ladegaarde; deres Landgilde blev vel uforandret, men da Adelen, som det siden skal ses, fortrinsvis skilte sig ved sit mest spredte Gods, havde de fleste af dem hidtil hørt til adelige Hovedgaarde, der laa langt borte, ofte i en anden Landsdel; nu derimod kom de til at svare et ofte betydeligt Hoveri til nærliggende kongelige Ladegaarde, og ikke sjældent uden at de derfor slap for de Arbejdspenge, de hidtil i Stedet havde svaret til deres adelige Husbond, idet disse var gaaet ind som et saa konstant Led i Afgifterne, at man havde glemt deres oprindelige Betydning. Og de Bønder, hvis Gaarde Kronen til Gengæld bortskiftede, kom ikke til at nyde en modsvarende Fordel; da Kronen aldrig skilte sig ved de Gaarde, der „laa belejligt for Ladegaardene“, havde de hidtil som oftest været hoverifri, medens de nu maatte gøre Arbejde til adelige Avlsgaarde, i hvis Nærhed de kom til at bo.

Virkningerne af det forøgede Hoveri viste sig vel ikke i særlig Grad under Frederik 2., men under hans Efterfølger traadte de saa meget stærkere frem. For Enkedronning Sofies Livgeding er dette i Enkeltheder behandlet tidligere², og selv om man i Betragtning af hendes Karakter maa antage, at Forholdene her har været særlig slemme, har vi dog talrige Eksempler paa, at Hoveriet ogsaa paa Kronens øvrige samlede Godser har tynget haardt. Kun paa denne Baggrund forstaar man ret Kristian 4.s Forsøg paa at faa Bøndernes Arbejdspligt afløst med Pengeydelse. Forøvrigt har Forholdene varieret stærkt i de enkelte Egne af Landet. Mindst synes Hoveriet at have trykket i Jylland, hvor Kronen havde forholdsvis faa Avlsgaarde. I Koldinghus Len blev der saaledes næsten ikke brugt Ladegaardsdrift, idet største

¹ Jfr. Kanc. Brevb. Register: Bønder.

² Hist. Tidsskr. 7. R. III, 527 ff.

Delen af de tilskiftede adelige Hovedgaarde blev delt og bortfæstet til Bønder¹. Mest trykkende for Bønderne blev derimod Hoveriet i Københavns Omegn, hvor Kongen dels oprettede ny og dels udvidede de alt bestaaende Ladegaarde i den Grad, at deres Drift, der i alt væsentligt var baseret paa Hoveri, krævede et byrdefuldt og stadigt stigende Arbejde af de omboende Bønder. Hertil sluttede sig desuden Bygningsarbejderne, der allerede under Frederik 2. antog en omfattende Karakter for dog langt at overgaas af de Byrder, der paa denne Maade paalagdes Bønderne under Kristian 4. Ogsaa dette maa delvis betragtes som en Virkning af Mageskifterne; Opførelsen af det prægtige Frederiksborg Slot hænger saaledes nøje sammen med Godssamlingen i Nordsjælland, og selve Slottet er opført paa Jord, tilskiftet fra Adelen.

Paa en ejendommelig Maade kom derimod Mageskifterne til at betyde en Fordel for Kronens Fæstebønder, nemlig med Hensyn til Vornedskabet. Som bekendt omfattede dette kun sjællandske Lovs Omraade, men netop indenfor dette steg, som vi har set, Kronens Gods stærkt. Da Vornedskabets Indhold for Kronens Fæsteres Vedkommende var Forpligtelsen til at blive i det Len, hvor de var født, maatte saaledes Forøgelsen af disses Godstilliggende bevirke, at Bønderne fik større Bevægelsesfrihed, og Tvangsbesættelser af Gaardene maatte blive mindre paakrævet, jo større Mulighed der blev for at disse kunde blive bortfæstet ad frivillig Vej.

Kan Mageskifternes Virkninger, hvad Krongodset angaar, udtrykkes i det ene Ord Koncentration, saa er dette i lige saa høj Grad Tilfældet for Adelsgodsernes Vedkommende. Indtil Middelalderens Slutning havde disse, naar de da ikke, som det ofte var Tilfældet, kun omfattede nogle faa Gaarde, været stærkt spredte. Sjældent er det at træffe en velhavende Adelsmand, hvis Gods laa samlet i en Landsdel, og endnu sjældnere, at han havde formaet at danne

¹ Christensen (Hørsholm): Agrarhistoriske Studier I, Tillæg, 50 ff. O. Nielsen i Saml. til Jydsk Hist. og Top. VI, 1 ff. Om Hoveriet til Skanderborg se Emil Madsen smst. 3. R. IV, 210 ff.

sit Gods til et blot nogenlunde sammenhængende Komplex. Arvedelingerne spillede her en stor Rolle, idet de enkelte Arvinger ofte ikke fik udlagt samlet Gods, men Gaarde spredt rundt i hele Riget. Rimeligvis har Adelen meget ambulante Tilværelse ogsaa ofte gjort det til en Fordel at have sit Gods vidt spredt, især paa en Tid, da Naturaløkonomien var den fremherskende. Under de første oldenborgske Konger begyndte der imidlertid en stærk Udvikling i Adelsgodsernes Koncentration. Grunden hertil maa for en Del søges i Opførelsen af større Slotte, der i Komfort hævede sig betydeligt over Bøndergaardene; havde man først opført et Slot som Spøttrup eller Glimmingehus, der trods alt maatte være Indbegrebet af den Hygge, Datidens Norden formaaede at forene med de Krav, en Bolig paa Landet stillede til Forsvaret, kom man uvilkaarligt til at regne det for det absolute Centrum i sit Gods, og derfra var Skridtet kun kort til at samle det mest mulige af sit Jordegods i Slottets umiddelbare Omegn. Adelen begyndte da at mageskifte, og i det sidste halve Aarhundrede før Reformationen ser vi Adel og Kirke (især Klostre, der ogsaa søgte at afrunde deres Ejendom) i en livlig Godshandel. Grevefejden og de dermed følgende Forskydninger i Ejendomsfordelingen afbrød vel for en Tid Udviklingen, men snart tog man igen fat, og i Slutningen af Kristian 3.s Tid var man atter i fuld Gang. Samtidig søgte man ad Lovgivningens Vej at sikre sig mod Arvedelingerne, der hidtil havde modvirket Dannelsen af de samlede Adelsgodser; Recessen af 1547 fastslog nemlig, at Ladegaarde blandt Adelen skulde blive ved Sværdsiden med Ugedagstjenere og det nærmeste omliggende Gods, „saa vidt som Arven kan taale“. Brødrene skulde saa gøre Søstre og Svogrene Fyldest med andet Jordegods og Penge¹.

Afrundingen af Adelsgodserne var saaledes i fuld Gang allerede før Frederik 2.s Tid, men først nu tog de i den Grad Fart, at de saa at sige blev Karaktermærket for hele Tidens Udvikling. Samlingen af Godset kunde foregaa paa to Maader. Enten kunde Adelsmanden afhænde hele sit

¹ Recessen af 1547, Art. 24.

Gods eller større Dele deraf og i Stedet erhverve en Hovedgaard med samlet Fæstegods; eller han kunde bortskifte sit Strøgods og til Gengæld faa andet, der laa nærmere ved hans Hovedgaard. En saadan Afrunding kunde tit være yderst besværlig og langvarig, men ved Aaringers fortsatte Bestræbelser maatte den ogsaa føre til et Resultat.

Vender vi os til den første Fremgangsmaade, da vil vi finde talrige Eksempler herpaa i Frederik 2.s Mageskifter. Naar Kronen bortskiftede sine mindre Len, da var Forholdet netop i Almindelighed det, at den erhvervede spredt Gods mod Afhændelse af samlet Jordegods, der kom til at danne Stammen i stærkt kompakte Adelsgodser. 3. Juli 1561 tilskiftede Holger Viffert sig fra Kronen Nesgaard (nu Lindenborg) i Hellum Herred med Fæstegods i Blenstrup og Nabogodset Brøndum mod Gods i ikke mindre end 9 skaanske og sjællandske Herreder; 18. Aug 1577 fik Anne Lunge Krogagergaard med Gods paa Langeland mod andet, spredt over 7 sjællandske Herreder; 18. Juni 1578 erhvervede Karen Krabbe sig Vorgaard med tilliggende stærkt samlede Gods mod Afhændelse af Strøgods i 16 forskellige jyske Herreder. Saaledes kunde Rækken fortsættes længe og hertil kommer de 10 Klostre med Tilliggende, der oftest var tæt samlet i deres umiddelbare Omegn, som Frederik 2. bortskiftede som Regel mod spredt Gods.

I Sammenhæng med disse Mageskifter kan nævnes en Række af tilsvarende Art, hvorved Kronen afhændede samlet Gods, af hvilket Adelsmanden derefter „ødelagde“ et eller flere Jordbrug, som han omdannede til en Hovedgaard med det øvrige som Fæstegods. Et typisk Eksempel i saa Henseende er Rosmus Birk, som Frederik 2. 8. Juli 1579 bortskiftede mod Gods i 16 forskellige jyske og sjællandske Herreder til Hans Akselsen Arenfeld; denne afbrød Rude By og byggede der Rudgaard, som han gjorde til Midtpunkt i sit nyerhvervede samlede Gods.

Har Frederik 2.s Mageskifter saaledes i høj Grad begunstiget Dannelsen af ny samlede Adelsgodser, saa blev dog deres Betydning endnu større i Retning af at bidrage til Koncentrationen af de allerede bestaaende, ved at disses

Ejere mod Afhændelse af Strøgodsset erhvervede andet i Hovedgaardens umiddelbare Nærhed. Uvilkaarligt ledes da Tanken hen paa Begyndelsen af den stolte Indskrift, Kristoffer Valkendorf lod opsætte i Glorup Kirke: „Jeg har opbyggt Glorup og Kirken af ny. Jeg har bekommet al Svinninge Sogn under Glorup Herskab. Jeg har ladet opsætte alle Stengærder om Glorup Fang.“ I disse knappe Ord har han udtalt det, der var Maalet for Datidens Stræben: at samle det mest mulige Gods i Hovedgaardens umiddelbare Omegn, at skille Hovedgaardsjorden bestemt ud fra den omgivende ufri Bondejord, og at bygge sig et Slot et saadant Gods værdigt. Som Resultatet var det, hans Standsfæller stræbte efter, var det Middel, han anvendte, ogsaa det samme, og det er derfor lønnende at se, hvad „Kronens Skøder“ oplyser om Rentemesterens Afrunding af sit Gods. Ved 7 forskellige Mageskifter¹ erhvervede han Gods i Svinninge og Nabosognene Gislev, Gudbjerg, Langaa, Øksendrup og Frørup mod Vederlag i Gudme, Vindinge, Aasum, Baag, Bjerge, Odense, Salling og Merløse Herreder. Endda er dette Eksempel ikke saa udpræget som mange andre; Holger Vifferts Erhvervelse af Nesgaard er nævnt ovenfor, ved to senere Mageskifter tilskiftede hans Broder Korfits, der arvede Gaarden, sig en Mængde Gods i dennes nærmeste Omegn og udlagde til Gængæld Strøgods spredt rundt i mindst 16 forskellige Herreder.

Saaledes kunde man fortsætte i det uendelige, men allerede de her nævnte Eksempler turde tilstrækkelig vise Udviklingens Karakter. Tilmed maa det erindres, at der ved Siden af disse Mageskifter gik en tilsvarende Række mellem de enkelte Adelsmænd indbyrdes. Deres Formaal og Virkning var ganske den samme, men paa Grund af den ublide Skæbne, der er overgaaet største Delen af vore Herregaardsarkiver, er der desværre kun bevaret faa Efterretninger om dem.

At undersøge Virkningerne af Godsafrundingen vilde i Virkeligheden være at behandle hele Tidens landøkonomiske Udvikling, en Opgave der fuldstændig vilde sprænge

¹ Kr. Sk. 1554 ¹⁰/₉, 1574 ¹/₈, 1579 ¹⁹/₅, ¹/₁₂, 1581 ⁶/₄, 1584 ²⁷/₁₁, 1597 ⁸/₈.

dette Arbejdes Rammer. Udvidelsen af Ladegaardsdriften, Forøgelsen af Hoveriet, Udstykningen af Bøndergaardene, Hovedgaardsjordens definitive Udskillelse af Markfællesskabet, alt dette er Forhold, der maa ses paa Baggrund af Gudsafgrunden, men samtidig har talrige andre Forhold, og ikke mindst Landbrugets Stilling i den økonomiske Verdensudvikling med de en Tid stigende Kornpriser og forholdsvis gode Afsætningsmuligheder spillet i den Grad ind, at en Fremstilling, der tog Gudsafgrunden som eneste Udgangspunkt, vilde give et i høj Grad ufuldstændigt og skævt Billede. Vi skal derfor her nøjes med at betragte enkelte Forhold, der formentlig hidtil ikke har været tilstrækkelig paaagtede af vore Historikere.

Der er næppe nogen Tid, paa hvilken den danske Adel har været besjælet af en saadan Byggelyst som anden Halvdelen af 16. Aarhundrede. I Snesetal rejste de stolte Adelsgaarde sig, i Pragt og Soliditet overgaaende alt, hvad senere Tider har formaaet at frembringe. Alene i Jylland blev der i Tiden 1580—90 bygget mindst 11 store Gaarde¹, og paa Fyen og i Skaane gav Byggelysten sig endnu stærkere Udslag. Der er skrevet meget og træffende om den Interesse for Nybygninger, der i lige Grad beherskede Konge og Adel, en Ting maa dog fremhæves stærkere end det mig bekendt hidtil er sket. Opførelsen af de mange adelige Slotte er paa det nøjeste forbundet med Afrunden af de tilliggende Godser og derved indirekte fremmet af Mageskifterne. Nogle enkelte Eksempler valgt i Flæng blandt mange vil tilstrækkelig vise dette. Korfits Viffert samlede planmæssigt Gods i Blenstrup Sogn og nærmeste Omegn og opførte sammesteds Nesgaard²; ligeledes erhvervede han delvis ved Mageskifte Tybrind By (Fjends Herred) og byggede der Hovedgaarden af samme Navn³. Kristoffer Valkendorf omtaler, som ovenfor nævnt, at han har opført Glorup af ny og bekommet al Svinninge Sogn under Glorup Herskab. Peder Okse byggede Gisselfeld, Tølløse-

¹ Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden² III, 115.

² Gjerding: Helligum Herred, 63.

³ Ny Kirkehist. Saml. VI, 328.

gaard, Løgismose og Holmegaard som Centra i de samlede Godser, han erhvervede¹. Mette Rosenkrans byggede Vallø i Sognet af samme Navn, som ved en planmæssig Mageskiftepolitik helt var kommet i hendes Besiddelse². Rosen-vold og Boller er opført 1585 og 1588 af Fru Karen Gyldenstjerne, der i Forvejen havde ligget i stadig Godshandel med Kronen, hvorved de nævnte to Godser var blevet stærkt afrundede, osv. osv. Kort sagt, man træffer næppe paa Opførelsen af en adelig Hovedgaard, uden at man samtidig kan paaavise en Koncentrering af det tilliggende Gods.

Spørger man da om, hvilken økonomisk Betydning denne Mængde af ny Pragtbygninger fik, da bliver Svaret ikke trøstende; hvor store kulturelle Værdier de end har skabt, har de skadet baade Bondestand og Adel økonomisk. Bønderne led i høj Grad under Bygningshoyeriet; at paa-avise dette i Enkeltheder er ganske vist umuligt, men med Kendskabet til det Arbejde, Opførelsen af de kongelige Slotte under Frederik 2. og Kristian 4. krævede fra Bøndernes Side, er det indlysende, at ogsaa Herremændenes Nybygninger har fordret et stærkt trykkende Bygningshoyeri. Af Bønderne krævede Opførelsen dog kun Ofre, saalænge den stod paa, hvorimod Nybygningen for uoverskuelige Tider kunde lægge et stærkt pekuniært Tryk paa Bygherren og hans Arvinger. Selv om Adelen nemlig var i en økonomisk Opgang, er det utvivlsomt, at Nybygningerne jævnlige har slugt Summer, til hvilke de forøgede Indtægter ingenlunde svarede. Og Trykket blev vedvarende, fordi de ny Slotte bandt store Kapitaler, der ikke var rentebærende, ligesom de har krævet store Udgifter til Vedligeholdelse og sikkert ofte fristet til kostbarere Livsførelse, og endelig fordi Herregaardene var udelelige. Vi staar her efter min Mening ved en af Hovedaarsagerne til den økonomiske Nedgang, der kendetegner den danske Højadel i første Halvdel af 17. Aarhundrede. Mangelen paa Førstefødselsret til Godserne bevirkede, at Arvingerne skulde dele disse, og

¹ Rasmussen: Optegnelser om Gisselfeld, 67.

² Petersen: Vallø og Omegn, 8 f., 271.

den adelige Mand eller Kvinde, der havde samlet sig et Gods og bygget sig et Slot svarende dertil, kunde ofte vente, at al hans Ejendom ved Arveskiftet efter hans Død vilde blive splittet i en Mængde mindre Dele. Den Arving, der saa fik Hovedgaarden med nærmeste omliggende Gods, skulde gøre sine Medarvinger Fyldest i Gods eller Penge, og var han ikke i Forvejen godsrig, kunde Følgen let blive, at der paa ham blev lagt et økonomisk Tryk, som han ikke var i Stand til at bære, idet han med rentebærende Kapital maatte gøre Fyldest for Medarvingernes Del i den ikke eller dog kun delvis rentebærende Sum, som Herregaardens Bygning efter en Taksation repræsenterede. I dette Forhold ligger formentlig for en stor Del Aarsagen til, at mange af de adelige Herregaarde i Midten af 17. Aarhundrede var i den Grad gældbetyngede, at Kreditorerne (ikke sjældent borgerlige) maatte gøre Udlæg i dem.

Virkningerne af Adelsgodsernes Afrunding blev imidlertid ikke blot økonomisk. Som en tysk Agrarhistoriker har sagt, „udvikler i denne Tid Merkantilismen sig, men denne er i sin inderste Kerne Statsdannelse, og dette viser sig ogsaa ved den Stat i Staten, som Riddergodset danner“¹. Ogsaa for Danmark har denne Sætning i mange Henseender Gyldighed, og ikke mindst hvad Rets- og Kirkevæsenet angaar, idet Herremændene, samtidig med at deres Fæstegods samlede sig omkring Hovedgaardene, stadig oftere fik Udnævnelsen af Dommere og Præster i deres Haand ved at faa tildelt Birkeret og Patronatsret.

Medens de adelige Birker i Middelalderen havde været sjældne, blev det i Tiden efter Reformationen og især under Frederik 2. ret almindeligt, at den Adelsmand, der havde faaet koncentreret sit Gods, fik tildelt Birkeret til den Del deraf, der laa i Hovedgaardens nærmeste Omegn. Undertiden skete Bevillingen i umiddelbar Tilknytning til Overdragelsen af samlede Krongodser til Adelsmænd. Af Eksempler herpaa kendes mindst 8 fra Frederik 2.s

¹ Grossmann i Schmollers Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen IX, Heft 4, 46.

Tid¹. Selv hvor Forholdet ikke er saa udpræget, vil vi dog undertiden kunne spore en Sammenhæng mellem Mageskifterne og Oprettelsen af de adelige Birker. Saaledes fik Jakob Sefeld 2. Oktbr. 1571 fri Birkeret til Visborggaard med tilliggende Gods i Visborg og Vive og senere, da han havde tilskiftet sig mere Gods i Hovedgaardens Nærhed, baade af Kongen og andre, fik han Birkeretten udvidet til at omfatte det ny erhvervede Gods og det, han senere kunde erhverve i de nærmest Visborggaard liggende Sogne; det beror næppe paa en Tilfældighed, at denne Udvidelse af Privilegiet blev bevilget samme Dag, som Jakob Sefeld ved et Mageskifte med Kronen havde erhvervet en Gaard netop i et af de Sogne, hvori han fik Birkeret til sine Bønder².

At Tildelingen af Birkeret netop bliver almindelig paa den Tid, da Adelen for Alvor begynder at afrunde sine Godser, turde i Forbindelse med det ovenfor anførte vise, at der er en vis Sammenhæng mellem disse to Forhold. Og denne Sammenhæng viser sig ved en nærmere Betragtning paa en dobbelt Maade. Dels oprettedes Birkerne væsentlig paa de mest samlede Godser og har saaledes deres Forudsætning i Godskoncentreringen; men paa den anden Side har Muligheden for at faa bevilget Birkeret for sit Gods eller en stor Del deraf sikkert ofte ved Siden af meget andet staaet som et lokkende Maal for mange adelige Godsejere og er derved blevet en Spore til at drive en rationel Godsafgrunding. Da Birkeretten i Almindelighed omfattede Herremandens Tjenere i det Sogn, hvor Hovedgaarden laa, samt undertiden i nogle af de nærmest omliggende Sogne, er det forstaaeligt, at den Adelsmand, der saaledes havde faaet dette Privilegium for den mest koncentrerede Del af sit Gods, maatte stræbe efter at samle de flest mulige af sine Fæstere indenfor de Sogne, hvortil han havde Birkeret.

¹ Kronens Skøder 1560 ⁸/₇ (Skovkloster), 1575 ²⁹/₁ (Vrejlev Kloster), ²²/₆ (Krønge), 1577 ²⁵/₅ (Strø og Ønnestad Len), 1578 ¹⁹/₁₂ (Vorgaard som Karen Krabbe ¹⁸/₆ havde tilskiftet sig), 1580 ³⁰/₃ (Herrested Birk; jfr. Hist. Tidsskr. 1. R. IV, 602); 1584 ¹⁶/₂ (Gavnø; jfr. Hist. Tidsskr. 1 R. IV, 599), 1587 ¹²/₁₁ (Søfde i Skaane; kun bevilget for Frederik Langes Livstid, jfr. Kanc. Brevb.)

² Kanc. Brevb. og Kr. Sk. 1587 ¹⁵/₂.

Ogsaa saaledes maatte de adelige Godsejere ansføres til at afrunde deres Godser, saa sandt Birkeretten til disse var et Privilegium, paa hvilket de satte stor Pris; og at dette var Tilfældet turde aabenbart fremgaa af de ikke faa Tilfælde, hvor Adelen søgte at tilholde sig Birkeret ud over, hvad Bevillingen hjemlede dem Ret til. At Fæsterne kom i større Afhængighed af deres Husbond, hvor denne havde faaet Birkeret til sit Gods, er utvivlsomt, men sikkert har det ofte kunnet være en Fordel for dem, at den juridiske Myndighed var i Hænderne paa Mænd, udnævnte af dem, der vel var deres Herrer, men netop i Kraft heraf maatte staa som deres Beskyttere, der ogsaa for egen Fordels Skyld havde Interesse i at holde dem ved Magt.

Herremændenes Indflydelse paa Besættelsen af de kirkelige Embeder ved Erhvervelsen af Patronatsret til deres Sognekirker havde allerede under Kristian 3. været stigende, og stærkere Fart tog Udviklingen under hans Søn, samtidig og i Sammenhæng med Mageskifterne og Godsafrundingerne. Ikke sjældent erhverves Patronatsretten ligefrem mod Afhændelse af Gods til Kronen, altsaa ved et formeligt Mageskifte¹, og oftere var det Tilfældet, at den Herremand, der fra Kronen havde tilskiftet sig et samlet Gods, med det samme eller snart efter fik jus patronatus til Kirken i det Sogn, hvori dettes Centrum laa². Og selv om man i flere Tilfælde ikke nu kan paavise en direkte Forbindelse mellem Godsafrunding og Tildeling af Patronatsret, laa det dog i Sagens Natur, at jo flere Fæstegaarde en Herremand havde i det Sogn, hvor han boede, jo lettere maatte det være for ham at faa Patronatsret til dets Kirke, saa vi her vil møde det samme Vekselspil, som vi ovenfor har omtalt mellem Godsafrunding og Birkeretstildeling. Den hele Udvikling blev vel uden større praktisk Betydning³, men den betegner en Tilbagegang for Bondestanden paa

¹ Kr. Sk. 1560 ¹⁷/₆, 1565 ⁷/₄, 1580 ¹⁸/₄, 1583 ³⁰/₄, 1586 ⁹/₆.

² Kr. Sk. 1560 ¹/₂, ⁸/₇, 1575 ¹⁸/₃ (jfr. Kanc. Brevb. 1584 ²²/₉), 1581 ⁸/₁₁, 1584 ¹⁶/₂, Kanc. Brevb. 1586 ¹⁶/₈.

³ Overdragelserne til Adelen af jus patronatus omfattede i Frederik 2.s Tid næppe mere end 30—40 Kirker.

et Omraade, hvor den satte megen Pris paa at bevare sin ved Recessen af 1536 vundne Indflydelse, nemlig med Hensyn til Besættelsen af Præstekaldene¹. Og fremfor alt har den sin særlige Interesse ved at angive Tendensen i den Udvikling, Forholdet mellem Husbond og Fæster tog i 16. og 17. Aarhundrede. Bondens Afhængighed af Herremanden steg, ikke ved et enkelt Magtbud fra oven, men ved en langsom og næsten umærkelig Udvikling. Og endelig er den et Led i den Bevægelse, der søgte i stadig højere Grad at omskabe de koncentrerede Adelsgodser til smaa „Stater i Staten“.

Med Frederik 2.s Død standsede Koncentrationen af Krongodset næsten ganske. Under Formynderstyrelsen synes man i alt væsentligt kun at have bragt de Mageskifter til Ende, som allerede den afdøde Konge havde planlagt, og ejendommeligt nok har den ellers saa virkelystne Kristian 4. aabenbart ikke følt sig opfordret til at fortsætte i sin Faders Fodspor ud over at fuldstændiggøre de Godssamlinger, denne havde paabegyndt². Men derfor standsede Mageskifterne dog ikke, kun at det nu var Adelen, der tog Initiativet; som det fremgaar af de Befalinger, der udgik om Besigtelse af Mageskiftegods, var det nemlig i langt de fleste Tilfælde efter Adelen's Begæring, at Godshandlerne blev foretaget. Maalet var stadig, som i Frederik 2.s Tid, Koncentration af Godset, og i denne Henseende har Kristian 4.s Mageskifter med Adelen maaske betydet nok saa meget som Faderens. Endelig i Midten af Aarhundredet var man naaet til en relativ Afslutning. Henved Halvdelen af Adelen's Fæstere var blevet dens Ugedagstjenere, og i de Sogne, hvori der laa Hovedgaarde, var i Gennemsnit omtrent

¹ Steenstrup: Den danske Bonde og Friheden 47. Ogsaa i økonomisk Henseende kunde Adelen's Erhvervelse af Patronatsret undertiden betyde en Tilbagegang for Bonden, idet Kirketienden, der næsten altid fulgte med jus patronatus, ellers ofte var bortfæstet til Bønderne paa ret billige Vilkaar.

² Jfr. ovenfor 10, 14. I Egnen omkring Vordingborg synes Kristian 4. dog i Aarene efter Kalmarkrigen at have foretaget en systematisk Godssamling.

to Trediedele blevet Fæstere under disse¹. Hele denne Afrundingspolitik, gennem et Aarhundrede ført med saa stor Konsekvens af Konge og Adel, blev i Længden ikke til Fordel for Landet. For Kronen og Herremændene skabte den ikke bedre økonomiske Forhold, og for Rigets betydeligste Stand, Bønderne, bragte den ved Ladegaardsdriftens Udvidelse en social Tilbagegang, der virkede ind paa Landets hele Tilstand, ikke mindst ved at Bondestandens Betydning som Skatteobjekt formindskedes. Ud herfra at fordømme Mageskifterne som et fordærveligt Fænomen vilde dog være som at dadle Redskabet og glemme Haanden, der fører det; Mageskifterne var et Middel og ikke et Maal, og i sig selv bragte de kun Fordel for alle Parter. Det er sagt², at den almindelige Tilstand, hvori Tiden glider frem og Begivenhederne udvikler sig, øver sin stille men mægtige Indflydelse paa alt, hvad der tildrager sig, og dette har fuld Gyldighed ogsaa for en Vurdering af Mageskifterne. At Tiden og Tilstanden var en saadan, at den førte til Nedgang, deri var Mageskifterne ikke Skyld, snarere var det den almindelige Udvikling, der bevirkede, at disse ikke førte til bedre Kaar for Land og Folk.

¹ Hist. Tidsskr. 6. R. II, 514, 590 ff.

² Allen: De tre nordiske Rigers Historie IV, I, 4.